

Гуцан Л. А., м. Київ

ВИКОРИСТАННЯ НАРОДНИХ ТРАДИЦІЙ У ФОРМУВАННІ ПОЗИТИВНОГО СТАВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ДО ПРАЦІ ЯК ВАЖЛИВОЇ СКЛАДОВОЇ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ УЧНЯ

У статті обґрунтовано необхідність використання у трудовому вихованні молодших школярів народних трудових звичаїв, обрядів та побутової культури, які є важливою складовою формування громадянськості учня. Експериментально доведено, що визначені педагогічні умови сприяють позитивним якісним і кількісним змінам виховання учнів молодшого шкільного віку.

***Ключові слова:** трудове виховання, молодші школярі, формування, громадянськість учня молодшого шкільного віку.*

Трагічні події в Україні, які розпочалися з листопада 2013 року, тривожать та не залишають байдужими жодного громадянина нашої країни. Сьогодні, формування і становлення патріотизму, національної самосвідомості громадян нашої країни стало центральним нервом діяльності освітніх закладів держави.

Змінюються часи, переоцінюються цінності, але залишається історія роду й держави, де тисячоліттями жила українська нація, в якій є свої традиції та звичаї і є нове сьогодні, складне та тривожне. Але і нині дітей так само, як і колись, в усі часи, треба виховувати і вчити, прищеплювати певні поняття, розвивати їхні почуття, вміння, здібності, навички та добрі звички, щоб вони вирости гідними людьми, громадянами своєї держави.

В останній час у практиці сучасної школи все частіше використовуються національні джерела, традиції, звичаї, зміст української етнопедагогіки й етнопсихології. Досвід, набутий віками й сформований у вигляді традицій і звичаїв, особливо яскраво виявляється у художньо-трудовій діяльності дорослих і дітей. До них належать декоративно-ужиткове мистецтво та звичаї календарно-обрядових свят, які стають у наш час ефективними засобами виховання гуманізму й різнобічного розвитку особистості.

Зазначимо, що народний досвід у вихованні особистості досліджували визначні вітчизняні етнографи і педагоги: О. Воропай, М. Грушевський, О. Духович, П. Житецький, Я. Коменський, М. Костомаров, П. Куліш, М. Максимович, К. Ушинський. Великого значення використанню декоративно-ужиткового мистецтва, засвоєнню традицій і звичаїв, пов'язаних із календарно обрядовими святами, для навчання дітей надавали відомі мистецтвознавці А. Бакушинський, А. Байбурін, І. Вінокур, В. Василенко, М. Возняк, М. Каган та ін. В останнє десятиліття започатковано новий напрям у загальній педагогічній теорії, в якому пріоритетними є загальнолюдські культурні цінності, визначені на основі народного виховання О. Коберником, Т. Мацейків, М. Стельмаховичем, О. Сухомлинською, К. Чорною. У наукових дослідженнях Н. Бібік, Л. Калуської, Г. Кловак, О. Савченко, С. Свіди, В. Стремчука, В. Тименка розкриваються питання народних традицій і звичаїв у контексті початкової освіти. Психолого-педагогічні аспекти проблеми досліджували: В. Стрельчук (значення позанавчальної виховної роботи в педагогічних умовах засвоєння молодшими школярами народних звичаїв і традицій); Л. Калуська (народні ремесла як засіб морально-трудового виховання); Г. Кловак (традиції етнопедагогіки як фактор формування національної свідомості молодших школярів).

З огляду на вище сказане **метою статті** є обґрунтування особливостей виховання у молодших школярів позитивного ставлення до українських народних традицій як важливої складової формування громадянськості учня.

Школа виховує народ, націю, розвиває національну освіту, культуру, мову, формує справжнього громадянина. В. Сухомлинський, говорячи про школу як громадський заклад, стверджував, що вона є «колискою народу». Сьогодні Україна переживає велике національне відродження. Ми переосмислюємо скарби наших предків, які ввійшли в школу з уроками народознавства, історії, факультативами з літератури, вечорами народної пісні, весняними, осінніми і зимовими святами, з декоративно-прикладним мистецтвом, з трудовими традиціями і звичаями нашого народу. Але в той же час слід наголосити, що етнічні особливості українських виховних традицій недостатньо вивчені й не мають глибокого наукового психолого-педагогічного обґрунтування. При цьому деякі методичні посібники і рекомендації для вчителів, студентів, фахівців позашкільних закладів відзначаються спрощеним трактуванням

українського народознавства, трудових традицій і звичаїв українського народу, що набуває особливого значення в умовах початкового навчання.

Учні молодшого шкільного віку «наближені до художнього типу особистості» й відзначаються художньо-образним, міфологічним мисленням та схильністю до предметно-маніпуляційних дій, художньо-ігрової діяльності [5; 6]. Тому, на думку І. Беха, психологічні внутрішні процеси (сприймання, мислення, емоції тощо) мають тенденцію до зовнішнього продовження: «думка прагне влітисся в зовнішню дію, емоція «закінчується» певним жестом чи рухом. Якщо таке явище відбувається, то говорять про психомоторну цілісність. Нормальний психічний розвиток передбачає виникнення і функціонування таких цілісностей» [2; 3].

З огляду на це, ми вважаємо, що достатньо сформованою є така модель виховання позитивного ставлення до трудових традицій і звичаїв українського народу, яка ґрунтується на основі розвитку «психомоторної цілісності природи». Ознакою цієї психомоторної цілісності є художньо-трудова діяльність у формі ритуальних дійств. За таких умов внутрішні процеси вільно, без напруження, в природній формі трансформуються в зовнішньо виражених художньо-ігрових діях учнів.

Через працю-гру, як зовнішній відповідник емоційних станів, активізується «емоційна пам'ять», пов'язана з тими чи іншими сенсорними образами-еталонами художніх ігор. І. Бех із цього приводу пише: «Згодом, за умови частого згадування пережитого, в дитини може розвинутися стійке бажання до такої внутрішньої діяльності. Відтепер очікування позитивного емоційного переживання цього процесу поставатиме своєрідним (незалежно від зовнішньої підтримки) спонукуванням до діяльності. У вихованця може виникнути здатність змінювати й підсилювати свої спонуки висуванням на перший план одних думок і образів, відмежування від інших» [3].

Означені вище положення про «психомоторну цілісність емоційної природи», «емоційну пам'ять» мають найбільше реалізуватися у молодшому шкільному віці – сенситивному періоді для соціалізації особистості, засвоєння нею суспільно-ціннісних еталонів поведінки, які спираються на традиції і звичаї українського народу.

Виховання в учнів позитивного ставлення до художньо-трудової діяльності розглядалося нами як цілісний процес формування необхідних якостей готовності особистості до цієї діяльності. З одного боку,

передбачався системний вплив на всі компоненти цілісної структури позитивного ставлення, а з іншого – кожний із компонентів цілісного процесу потребував специфічного підходу до визначення змісту та організації навчання і виховання молодших школярів.

Виокремлені нами компоненти створили умови для розробки експериментальної моделі виховання у молодших школярів позитивного ставлення до трудових традицій і звичаїв українського народу. В цій моделі, крім змістового, організаційного і методичного компонентів структури, нами брався до уваги компонент предметно-розвивального середовища.

У виділеній сукупності педагогічних умов компонент предметно-розвивального середовища розглядався як системотворчий. Такий підхід до структурування педагогічних умов зумовлений особливостями «звичаєвої дидактики», яка створена емпіричним досвідом взаємодії людини з предметним довкіллям на екологічних і естетичних засадах.

Предметно-розвивальне середовище, естетично оформлене народознавчою атрибутикою, пробуджує емоційне ставлення відповідно до характеру трудових традицій чи звичаїв. Такий висновок підтверджений спеціально організованими науковими дослідженнями. «Лише на основі всебічного (комплексного) підходу до організації предметно-просторового середовища в школі можна створити оптимальні умови для занять учнів із художньо-трудової діяльності» [4].

За результатами наукового обґрунтування педагогічної доцільності інтегрованого змісту художньо-трудової діяльності «Український етнодизайн», організаційних форм його реалізації як ритуально-обрядових ігор в естетично оформленому предметно-розвивальному середовищі нами було визначене відповідне мотиваційно процесуальне забезпечення художньої трудової діяльності.

На мотиваційному (емоційно-спонукальному) етапі виховання позитивного ставлення до трудових традицій і звичаїв українського народу формувалося естетично привабливе художньо-стимулююче середовище. Засобами музики, хореографії, художньої праці пробуджувалася допитливість учнів у процесі художньо-трудової діяльності, створювалися педагогічні ситуації для виявлення бажань, емоційних станів, ситуативних емоцій, які б спонукали їх до участі в підготовчих художньо-трудових діях перед здійсненням майбутньої ритуальної гри. З цією метою різними способами у дітей підтримувався внутрішній

стан «перспективи радості», передсвяткового настрою, особистого задоволення. Завдяки такому стану в учнів виховувалося емоційно-почуттєве ставлення не стільки до трудових традицій і звичаїв як культурного феномену, скільки до їхньої зовнішньої атрибутики, процесуальної декорації, ритуальних дій.

На нашу думку, художньо-трудова діяльність з елементами народних традицій і звичаїв за формою та сутністю суміжна з художньо-ігровою. Вважаємо за доцільне використовувати трудові традиції та звичаї в ігровій формі на етапі узагальнення і систематизації художньо-трудової діяльності, а також у позаурочний час. Ритуальна форма організації художньо-ігрової діяльності в синтезі з художньо-трудовою передбачає використання сукупності сюжетно-вмотивованих художніх ігор: з художньої праці, музики і хореографії, «Я і Україна». Розробляючи організаційно-методичні підходи, ми вважали, що автентична основа трудового виховання – це, перш за все, комплексний вплив на учнів засобами художньої виразності.

М. Каган стверджує, що творення комплексних образів художнього типу в процесі гри стимулює розвиток емоційно-почуттєвої сфери. М. Лещенко, досліджуючи особливості навчально-виховного процесу в початкових класах Канади, звертає увагу на необхідність створення особливого світу мистецтва в початкових класах. Вона наголошує, що «одним із найважливіших завдань школи є передача учням духовного багатства й історичної пам'яті українського народу...». Споглядаючи твори образотворчого мистецтва, слухаючи музику, читаючи поезії, танцюючи, беручи участь в інсценізаціях, учень поринає в дивовижний і захоплюючий світ буття, відчуває таємницю і неповторність людського життя, захоплюється красою виробів, створених митцем, а також набуває емоційно-позитивного ставлення до трудових традицій і звичаїв українського народу.

Народні свята діти завжди пов'язують із теплом рідного дому, з трудовими традиціями народу (зустріч весни, Івана Купала, зажинки, обжинки, відзначення Різдва, Великодня, Зеленої неділі, Маковея, Спаса та ін.). Так, наприклад, вивчаючи з дітьми тему «Різдвяні свята», ми використовували такі засоби виховного впливу на особистість молодших школярів: вербально-художні тексти фольклорного і літературно обробленого змісту; фрагменти хореографічних композицій у музичному супроводі, пісенні фольклорні твори, пісні-ігри; дитячі рухливі ігри;

художньо-трудові дії з використанням традиційних технік декоративно-ужиткового мистецтва та ігор-персоніфікацій; художньо-трудові ігри календарно-обрядового змісту.

Великий інтерес викликали в учнів міфи і легенди, які добре задовольняли потреби молодших школярів у пізнанні української традиційної звичаєвості та обрядовості. У ході виховної роботи створювалися педагогічні ситуації для вибіркового емоційно-позитивного ставлення до окремих українських трудових традицій і звичаїв на рівні емоційних етапів (позитивного настрою) та інтелектуальних почуттів: здивування, здогад, сумнів, упевненість, радість.

У «зеленій світлиці» шкільного саду в час дозвілля встановлювалася жердина з коліщам зверху (можна палицею), яка прикрашалася декоративними виробами дітей. Вся дія спрямовувалася на те, щоб з'ясувати символіку веснянок і таночків для адекватного розуміння їх учнями й виховання на цій основі позитивного ставлення до трудових традицій і звичаїв українського народу. Із цією метою ми широко застосовували технологічні ігри «Крокове колесо», «Мости», «Король», «Воротар», в яких на основі вже відомого і невідомого народознавчого аспекту поглиблювалися знання учнів про трудові традиції і звичаї українського народу. Причому в цих іграх значне місце відводилося поєднанню вербальних методів і театралізації, хореографії та ін., що забезпечувало реакцію емоційного та інтелектуального сприйняття нових знань, які значною мірою стають особистісними переконаннями, аналогами творчої діяльності. У процесі виконання ігрової (хороводної) пісні учні імітували ті чи інші трудові дії. Водночас з'ясовувалося лексичне значення слів коляда, калита, король, які походять від слова колесо (сонце). Учні дізнавалися, що хоровод перед працею – це традиційний танок. Хороводне коло має кілька значень: сонця, руху небосхилом, відображення річного циклу.

Крім художньо-побутової праці з елементами ритуальної гри, вихованці влаштовують вертепні лялькові вистави-містерії, витоки яких походять від давніх народних звичаїв. Різдвяний обряд засівання у традиційних культурах слов'янських народів, а також молдаван, литовців, румунів, вірмен та шведів символізує багатство, достаток, урожай і плодючість. А ще – воскресіння сил природи, завмерлих на час зими. Дії і дійства в різдвяній художньо-побутовій праці та вертепах-містеріях спонукалися прагненням учнів пришвидшити прихід весни.

перспективою радості від участі у традиційних ритуальних іграх весняного циклу, забезпечення духовної єдності поколінь.

У ході художньо-трудової діяльності в урочний та позаурочний час важливо сформувавши в учнів молодшого шкільного віку об'єктивні уявлення про важливе значення трудових традицій. Здобуті результати свідчать про значне зростання кількості молодших школярів із високим та середнім рівнем позитивного ставлення до трудових традицій і звичаїв українського народу. Зокрема, кількість дітей із високим рівнем у контрольних групах склала в 1–2-х класах – 0%, у 3 класі – 3% і відповідно у 4 класі – 6%, тоді ж як в експериментальній групі їх кількість складала 17% (1 та 2 клас), 34% (3 клас) і 40% (4 клас). Крім того, суттєва різниця виявилася у групах, які були віднесені нами до низького рівня сформованості позитивного ставлення. Загальна їх кількість у контрольних групах склала на кінець формувального експерименту від 50% (4 класи) до 64% (1-2 класи), а в експериментальній групі таких дітей було виявлено нами у 1–2-х класах 55%, у 3-х класах 33% і в 4 класах 14%.

В цілому здобуті результати дослідно-експериментальної роботи дають нам підстави стверджувати, що підвищення рівня вихованості у молодших школярів позитивного ставлення до трудових традицій і звичаїв українського народу зростає за умови включення школярів до спеціально організованої художньо-трудової діяльності, й цим доводиться ефективність визначеного експериментального змісту та педагогічних умов його реалізації. Крім того, наше дослідження показало, що трудові ритуали та обряди впливають на формування уявлень про минуле та майбутнє, сприяють визначенню мети майбутньої художньо-трудової діяльності дітей та допомагають у самовизначенні, формують уявлення про себе як майбутнього громадянина своєї країни.

Висновки. Отже, сучасна початкова школа виконує роль фундаменту, на якому будується вся система громадянського виховання школярів, формування в них любові до рідного краю, трудових традицій і звичаїв українського народу, історичної пам'яті, духовності, національного характеру. Все, що закладається учням у цей період навчання та виховання, визначає в подальшому успіх процесу формування особистості, її світогляду і загального розвитку. Набуті в початковій школі особистісні якості, а також знання, вміння і навички не лише забезпечують основу навчання і виховання підростаючого покоління, а й значною мірою визначають особливості практичної, громадянської та професійної діяльності в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Біля витоків сутності особистості / І. Д. Бех // Шлях освіти. – 1999. – № 2. – С. 10 – 15.
2. Бех І. Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 3. – С. 5 – 15.
3. Виховання моральної свідомості та громадянської відповідальності / А. І. Кузьмінський // Педагогіка : підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання, 2007. – С. 269 – 270.
4. Березін А.М. Психологічні чинники формування національної самосвідомості / А. М. Березін // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – №10. – С. 54 – 56.
5. Совінська Н. Українська національна символіка в контексті історичної правди / Н. Совінська // Психологія і суспільство. – 2003. – №2. – С. 4 – 11.
6. Тягур Т. Хліб, сіль і рушник у звичаях та обрядах українського народу / Т. Тягур, Є. Мазур // Початкове навчання та виховання. – 2005. – № 14 (травень). – С. 14 – 20.
7. Гриценчук О. Формування громадянської свідомості: європейський аспект / О. Гриценчук // Рідна школа. – 2002. – № 10. – С. 8 – 9.
8. Кравченко Т. Національна свідомість як складова соціалізації підлітків / Т. Кравченко // Рідна школа. – 2008. – № 1/2. – С. 21 – 23.

The article substantiates the need for labor in the education of primary school children of migrant folk customs, rituals and everyday culture, which is an important part of citizenship formation of the student. Experimentally proved that certain pedagogical conditions conducive to positive qualitative and quantitative changes in education of pupils of primary school age.

Key words: labor education, younger students, formation, citizenship student elementary school.